

tussen geliefdes en ook die land se geweld-situasie word afgewissel met ruimtes van stilte. Meestal is dit die vrouekarakters in hierdie verhale wat die stilte van joga ontdek deur die yogi's. Treffend dat Greeff teenoor dans, die uiterste vorm van menslike beweging, die *savasana*-postuur (26, 157) as ruimte van wegsink (ontvlugting) beskryf. Só word die lykpostuur inderdaad ook 'n palazzo van die laaste dans. In die verhaal, "Net maar 'n kat", leer Tess by Jafar dat die binneruimtes, verlos: "Laat jou liggaam toe om in die aarde terug te sink. Sterf vir die wêreld om jou. Savasana, posisie van die lyk." (157)

Greeff se bundel word dus méér as die beskrywing van dooddanse; dit word 'n in-tiem-vroulike verwoording van lewendanse. Die vrouekarakters- en vertellers (behalwe vir twee verhale, "Killing fields" en die "Palazzo van die laaste dans" deur die oë van Thomas vertel), word storievertellers om die lesers bewus te maak van die laaste dans se betekenis, maar te laat begryp dat daar beweging, of juis nie, ná die dans is, waarin weggesink word om stil hernuwe te word. Soos die harmonie van kleur deur Hanna in Greeff se roman *Hanna* (192) begryp word; ("Maar kleur staan nooit alleen nie [...] Dit wat daarmee saam gebeur, dit sê alles.") én in Mevrou Rossouw in "Ma se groot uitvat" se siening dat die "spel en kombinasie van kleur" (101) is die harmonie van beweging en stilte, pyn en vertroosting, dood en rou, die bou-stene van Greeff se palazzo as ruimte van integrasie (30).

Marthinus Beukes
Universiteit van Johannesburg,
Johannesburg

Die dieper dors.

Koos Kombuis. Kaapstad: Human & Rousseau. 2006. 192 pp. ISBN 0-7981-4733-4.

In een van sy rubrieke skryf Roof Bezuidenhout (2006) onlangs: "Die vier miljoen wit Suid-Afrikaners is soos permanente toeriste in hulle eie land [...] Die brieweblad ontplof. Vukani lag in sy vuus. Hy het sy werk as rubriekskrywer gedoen. Hy het aan 'n sensitiewe wond op 'n dun velletjie getorring." Met hierdie paar sinnetjies gee Bezuidenhout 'n goeie aanduiding van waarom dit gaan vir 'n koerant of tydskrif en 'n rubriekskrywer.

'n Rubriek word omskryf as 'n afdeling in 'n dagblad of tydskrif wat gewy word aan 'n bepaalde onderwerp. 'n Rubriek kan ook gevul word deur bydraes van 'n spesifieke skrywer. Na die rubriekbydraes word ook verwys as rubrieke. Die koerant- en tydskrifrubriek is 'n vorm van essay wat parallelle het met die spotprent daarin dat dit op 'n bepaalde wyse die nuus- en gespreksonderwerpe van die dag reflekteer en in hierdie sin is koerant- en tydskrifrubrieke tydgebonde. 'n Rubriek kan informatief, vermaaklik of provokerend wees.

Op die omslag van *Die dieper dors* van Koos Kombuis word dit beskryf as 'n bundel van sy nuutste rubrieke wat verskyn het in *Rapport*, op *LitNet*, *Die Kerkbode* (?), 'n toespraak, *Die Taalgenoot*, *Vonk*. Hierdie rubrieke van *Die dieper dors* gaan oor 'n verskeidenheid van onderwerpe waaronder godsdiens, politiek, rassisme, sport en kultuur.

Die bundel word aangebied as "'n innerlike gesprek", of soos dit op die agterplat beskryf word: 'n seldsame en uiters ontboesemende gesprek tussen die skrywer en homself". In die *Die dieper dors* word die rubrieke aaneengesnoer deur hardop-dink, mymeringe, gedigte, kommentaar en die vertel van gesinservaringe terwyl hy die bundel vir publikasie voorberei het. In sy vertel en dig tussen-die-rubrieke-in, beoordeel hy homself en sy rubrieke. Koos Kombuis resenseer as 't

ware sy eie werk en uit sy resensie kan 'n mens aflei dat die voorbereiding van die publikasie en die deurlees van die rubrieke vir hom vervelig en moeisam was. "Suid-Afrikaanse issues. Afrikaner hang-ups. Vleis, vrees en vooroordeel. Terugskiet en weer laai. Selfverdediging en selfverontskuldiging" (8); "'n monoloog [...] swart, donker, hopeloos, sinies" (39); "die topswaar pompositeit van 'n Rapport-rubriekskrywer (21) wat tob oor die dor landskap van gister se rubrieke, gister se gedigte, gister se drome. Dis nie meer interessant nie. Dit verveel my." (96)

Vir gedeeltes van *Die dieper dors* moet die leser 'n plumber of 'n soort Kooitjie Emmer wees. En of *Rapport* of die koerante sulke lesers het, sal net hulle weet. Dit sou interessant wees om te weet van al die polemieke wat Koos Kombuis met sy rubrieke veroorsaak het of waarby hy betrokke was. Dit word nie in *Die dieper dors* vermeld nie – ook nie die scraps wat hy by kunstefeeste opgetel het nie.

In 'n resensie van 'n bundel rubrieke vir 'n literêre tydskrif soos *Tydskrif vir letterkunde* kan 'n mens jou nie beroep op allerlei literatuurteoretiese fênsie foefies soos postmodernisme en dekonstruksie nie. Wat 'n mens wel kan doen, is om te kyk na die temas van die rubrieke en hoe dit hanteer word. Op hierdie manier behoort dit nie 'n probleem te wees om die bydraes te beoordeel nie. Dit laat 'n mens half verleë staan as jy "'n innerlike gesprek" moet resenseer. Dit is amper soos om ingetrek te word by 'n peep show maar jy laat jou intrek omdat hierdie innerlike gesprek ook 'n openbare gesprek is en daar ook geen huiwering hoef te wees om te skryf oor die mens agter die boek of die rubrieke nie.

Koos Kombuis is 'n gesinsman met sy vrou Kanneltjie en sy twee kinders Simon en Marleen. Hy het dus skoonfamilie en dus ook 'n skoonpa. Hy het ook vuilfamilie en verafgeleë familie. Hy verwys dikwels na hulle en haal hulle ook aan. En dan was daar ook Kytie: "Kytie was my substitute mother [...]"

Koos Kombuis is die pseudoniem van André le Roux du Toit wat op 5 November 1954 gebore is. Hy is die kleinseun van P.C. Schoonees, 'n onderwyser van die digter D.J. Opperman en later een van die redakteurs van die HAT of *Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal*. Koos Kombuis was een van die prominente figure in die Voëlvrubeweging. Max du Preez (in Hopkins 2006: 6) beskryf Voëlvrubeweging as a "significant movement in every social, political, cultural and musical sense of the word". Du Preez en sy *Vrye Weekblad* het opgetree as borge vir Voëlvrubeweging wat in 1989 op dreef gekom het. Hy meen dat die Voëlvrubeweging en sy *Vrye Weekblad* "sensed that the time was right for a hurricane of change to blow through the arrogant, narrow-minded, insular, authoritarian, and racist world of Afrikaner nationalism" (Hopkins 2006: 7). (Dit is interessant om daarop te let dat die Voëlvrubeweging gesien kan word as 'n opstand van jeugdige teen 'n heersende orde – amper in dieselfde kategorie/orde as die 1976 skoliere-opstand of die studente-opstande in Europa in die laat sestigerjare van die vorige eeu. In die lig van die tydintervalle is die tyd dalk weer ryp vir 'n jeugopstand.)

Gesien teen hierdie agtergrond, het dit vir Koos Kombuis sin gemaak om eerder sy bande met "hierdie nuttelose en onpraktiese, hierdie sinteties vervaardigde volksidentiteit te verbreek". (52) Hy het besluit "om te bedank uit die Afrikanerdom". (38)

En, baie interessant: "Uit die kraal uit, hoewel nie uit die taal nie". (39)

Maar dit verstaan Max du Preez nie. In die "Foreword" van dieselfde publikasie skryf hy: "[...] how can Hermann Giliomee write a 700-page book, call it *The Afrikaners – Biography of a People*, and not even mention the existence of the Voëlvrubeweging or its impact?"

Max du Preez verstaan nie dat dit vir Koos Kombuis gaan om die taal en nie om die kraal nie. En juis dit maak *Die dieper dors* lesenswaardig. Nee, eintlik verpligte leestof.

In "Adapt or Braai!" met die ondertitel "'n Moontlike oplossing vir die Marmite probleem" het Koos Kombuis dit oor Dan Roodt en Thabo Mbeki. Thabo Mbeki praat van 'n Afrika Renaissance maar dink eintlik in terme van swart nasionalisme in Afrika want blykbaar, sê hy, het Mbeki die ideale van die *Freedom Charter* vergeet terwyl Roodt hom besig hou met naïewe politiekery. En ten spyte van sy aversie vir Dan Roodt het Roodt tog iets gedoen waarvoor Kombuis waardering het, en dit is dat Roodt en *Praag* Kleinboer se *Kontrei* "raakgesien het en dit op 'n vernuftige wyse gepubliseer" (175) en bemark het.

Van die hoogtepunte in hierdie bundel kom uit die tusseninvertellings wat juis gaan om gesinservaringe.

"Pappa! Pappa! Daar's 'n Boesman op die stoep!"
My moed sak in my skoene. Ek weet nou al wat voorlê.

In die begin het ek hulle weggejaag en toegesnou. [...] Hulle sê sommer reguit: "Ek is honger." [...] Probeer konsentreer op die woorde voor my.

[...]

Dan herinner my vrou my aan my dilemma. "André! Hier's een van jou kollegas¹ by die agterdeur!"

"Sê vir hom ons het niks nie!"

"Oukei!"

[...]

"Hy's nog steeds hier! Hy wil nie weggaan nie!" My vrou se stem uit die sitkamer.

"Pappa, die poefie-woefies sê hulle is honger!" Simon, reeds op vyfjarige ouderdom die bleeding heart liberal van die familie.

"Pappa, kan ek met die Boesmans speel?"

[...]

Eindelik raak die geraas te erg. Ek spring op, marsjeer woedend agterdeur toe.

Daar staan nie één werklose swarte nie, maar drie. Hulle lyk verslons. Hulle oë is verslons. Hulle oë is hartseer. Hulle lyk soos my hond toe ek hom eenkeer geskop het.

"Dis my huis," sê ek in afgemete terme,

"en julle pla my."

"Ons is honger, ons soek ietsie om te eet," sê hulle.

"Fokkof!" skree ek, nou buite myself van woede. "Gaan sort julleself uit! Kry jobs! Maak 'n plan!" (99)

In nog 'n tusseninverstelling wonder hy hoekom hy so baie oor die politiek geskryf het en vra hy of hy werklik insig het in die diep duisternis van die gemiddelde politikus se hart: "Ons beseef nie aldag hoeveel stress ons beleef in Suid-Afrika nie". (29); "En ons, die ewige lefties, ons wat elke nuwe regering kritiseer?" (126) of

Ek het verlede jaar saam met my vrou en familie uit 'n kroeg in Clanwilliam gestap omdat iemand rassistiese grappe sit en maak het oor swart mense.

Ek weet van geen swart mens wat dieselfde vir my sal doen nie. Nie eers Mbeki nie.

Verál nie Mbeki nie.

Ek verlang na Liewe Jesus.(127)

Dit laat Koos Kombuis verlang na die ou tyd toe hy nog geglo het in die basiese goedheid van die mens en waar hy nog gedink het daar is "hoop vir 'n gemorsplek, 'n weggooiland soos die land – my land" (127). Oor *Die dieper dors* kan daar nog veel meer gesê word.

Voetnoot

1. Koos Kombuis was op sy dag ook 'n boemelaar.

Verwysings

Bezuidenhout, Roof [ps. Andries Bezuidenhout]. 2006. *Verwilderd* soos 'n verdwaalde toeris in Hillbrow. *Rapport*, 24 Desember.

Hopkins, Pat. 2006. *Voëlvry. The movement that rocked South Africa*. Johannesburg: Zebra Press.

K. J. H. Landman

Universiteit van Suid-Afrika, Pretoria